

KABDEBŐ LÓRÁNT

„Ahogy lemondok, meg úgy értlek”

Illyés Gyula és Szabó Lőrinc összecsengő versei

Csak egy olvasó számára hallható-e két vers összecsengése? Véletlen ajándék-e a bennük egymás tükörképeként megjelenő poétikai elemek összehangolódása és a narrációs motívumok ismétlődése: egy vasúttal vidékre várt „kedves” érkezésének elmaradása, mely az elhatalmasodó mulandóság-érzés ellentettjeként paradox módon a létezés metafizikai értésének teljeseződését váltja ki? Illyés Gyula és Szabó Lőrinc időben egymástól nagy távolságra keletkezett alkotásai valóban összeköthetők egymással?

Szerzőik életre szólóan összekapcsolódott barátok. Személyes és történelmi-politikai „helyzetek és pillanatok” – miként Szabó Lőrinc jellemzi a költő helyét és lehetőségeit a *Tücsökzene* töredékes záró fejezetének címével – gúzsba kötve táncoltatták őket, az oly különböző életszemléletű és poétikai érdeklődésű vitapartnereket, a barátság kötelékében mégis mindenkor kitartó, az összetartozást bensőleg éppúgy, mint a világ támadásai ellenében nyíltan megvallókat. Összecsengők verseik is, melyekre most ráfigyeltem: akárha egy az élet delelőjén írottat és annak idősebb kori átíratát olvasnám. Egy fiatalabb ember életképbe szőtt eszméjét kiegészíti egy életösszegező ciklusba sorjázó szeriavers, mely a téma világirodalmi kezdetéből építkezik. Kimondva benne a két barát esetében is emblematikusan megismétlődő élethelyzetet, „mint már annyian”; „ismétlődik minden minduntalan”. Az egyik a *Rend a romokban* zárása idején keletkező, majd még inkább utána kiteljesedő, a házasság megbontását követő létversek egyikeként jelenik meg,¹ a másik a *Tücsökzene* 1957-es változatába élkelődik, s a mindmáig olvasói és értelmezői vitát kiváltó *Semmiért Egészen* jellegű² egymásra utaltságot átélő férfi–nő kapcsolódást felváltó, az egymást bizonytalanságban tartó partnerek Cressida-szerű, „tragic joy” hangoltságú viszonyát beszéli el.³

* A szerző a Miskolci Egyetem emeritus professzora.

1 ILLYÉS Gyula, *Vidéki állomáson*. Végső formáltságában feltehetően 1938-as keletkezésű. Az 1938-as évszámmal *Hűtlen jövő* címmel összefogott versek között található; a gyűjteményről a Digitális Irodalmi Akadémia által a Szépirodalmi Könyvkiadó 1993-as kiadását követő, 2010. 02. 01. javított, végleges verzióban az *Illyés Gyula összegyűjtött versei* jegyzetei ezt jelzik: „Nem volt önálló kötet; cikluscímként szerepel, először *Illyés Gyula Összegyűjtött Versei* című kötetben (Nyugat, Bp., 1940).” A vers a 361. oldalon. A kiadás címe: *Összegyűjtött Versei* [!].

2 KABDEBŐ Lóránt, *A pokol mélypontján* [Szabó Lőrinc *Semmiért Egészen* című verséről], Lyukasóra, 2(1993)/10, 12–14 = Uő, *Vers és próza a modernség második hullámában*, Bp., Argumentum, 1996, 126–132; ill. 99 *híres magyar vers és értelmezése*, a költőket és a verseket bemutatják Aczél Géza et al., Bp., Móra, 1994, 439–444.

3 SZABÓ Lóránt, *Régi és modern* = Sz. L., *Tücsökzene: Rajzok egy élet tájáról*, Bp., Szépirodalmi, 1957², 367. A hangneme váltását lásd KABDEBŐ Lóránt, *Titkok egy élet/műben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának*

Illyés *Vidéki állomáson* című versének három előzetes variánsa a költői hagyatékka együtt most már az MTA KIK kéziratgyűjteményében található.⁴ Az első fogalmazvány a *Rend a romokban* kötetben megjelent *Éjfélt után* szemléleti struktúrájával egybehangzó; a vers első szavait választja címmül (*Egy kortynyi*), s expressis verbis kiírja a meg nem érkező, az elszakadást beteljesítő valahai feleség becenevét: „Jönnek, mennek a vonatok. / Hozzák a jövőt, ahogy jönnek. / És mind <Muca>”. De mihelyt válásban lévő első felesége megnevezését leírja, ugyanazzal a tintával azonnal duplán át is húzza, és folytatólagosan a lendülettel egy semleges női névvel helyettesítve tovább folytatja a sort: „Rozal nélkül robog / tovább. A szívem egyre könnyebb.” Egy későbbi ceruzairású javítással kiteszi a Rozal á-ja fölé az ékezetet, majd ugyanezzel a ceruzával kisatírozza a csak helyettesítésül odakerült női nevet, egyben megtalálja – ideiglenesen – az elfogadható poétikai megoldást: „És mind ő nélküle robog / tovább.” Így értelmessé igazítja a versszakot.⁵ A második variációként felfogható (*Egy kortynyi...* címmel ellátott) kéziratban végül megtalálja a sor végleges, poétikailag értékesített, személytelenné konkretizált megoldását: „Mind kedvesem nélkül robog / be és el.” Ezt követően, a harmadik variáns fölé címként már a végleges megoldást (*Vidéki állomáson*) írja, és az 1940-es versgyűjtemény 1938-as évszámmal jelzett ciklusában adja közzé.

A Szabó Lőrinc-verset illetőleg igaza van a *Tücsökzene* és az *Örök barátaink* kiadói szerkesztőjének, a költő utolsó éveit segítőjének, Domokos Mátyásnak: „Csak a formálás eredménye és a megjelenésnek az utolsó években megnyíló véletlen alkalmi szerint került aztán egy-egy vers belőle *A huszonhatodik évbe*, majd annak *Utóhangjába* vagy a *Tücsökzene* második kiadásába, illetve a *Valami szép* ciklusába, amelyről különben megírta Kodolányinak egyik levelében, hogy két, önállóra tervezett verseskötet anyagából ad ízelítőt.”⁶ Legkésőbbre marad az általa ekkor lezárt kötetek közül a kibővített *Tücsökzene*. Erre 1956. szeptember 4-én kötött szerződést a Szépirodalmi Kiadóval. 1957. február 18-ai levelében pedig ezt írja Domokos Mátyásnak: „holnaptól kezdve kb. egy hónapon át lehetőleg csupán a *Tücsökzene* folytatásával, azazhogy spēkelésével szeretnék foglalkozni.”⁷ Közben 1957. március 7. és április 19. között az Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézetben (ORFI) Bernáthné Pártos Alice főorvosnő osztályán, a C reumaosztályon vese- és ízületi panaszokkal fekszik. „Kórházba nem valami aktuális baj miatt megyek. Másfél éve elhanyagolt vizsgálatokat (vese-, szívkontroll) pótolnak,

poétikai és filológiai szembesítése, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010 (Szabó Lőrinc Füzetek, 11). A „Cressida-jelleg”: utalás a szintén a *Tücsökzene* záró fejezetében szereplő, a korábbi Shakespeare-fordítást, a *Troilus és Cressidát* felidéző versre. A „tragic joy” az elégikus hangvétel jellemzése, Yeats megfogalmazásának szellemében: „Hector is dead and there’s a light in Troy; / We that look on but laugh in tragic joy.” (*The Gyres*).

4 A variánsok feltételezhető sorrendjében: *Egy kortynyi*, MTA KIK Kézirattára K1.V/18(1); *Egy kortynyi...*, uo., K9.IV/10(1); *Vidéki állomáson*, uo., K9.IV/9(1).

5 Illyés Gyula majdani életírójának lesz feladata az egyetlen lendülettel megírt és egyszerre kihúzott, ill. változott névvel folytatott tintás sor, valamint a ceruzairásos felülírás értelmezése. Ezen felül meg kell vizsgálnia a verssel összecsengő tematikájú, a *Rend a romokban* kötetben megjelent *Éjfélt után* című verssel való kapcsolódását.

6 DOMOKOS Mátyás, *Lírai életregény – filológiai rejtelmekkel*, *Kritika*, 13(1975)/7, 18.

7 Uo., 17.

s egyben – ez a fontosabbik – kipróbálnak a kezemen-térdemen bizonyos ízületgyulladás-gyógyító módszereket, amelyeket legutóbb nem lehetett még alkalmazni rajtam. Mivelhogy a mondott térdek-kezek igen-igen fájdalmasak” – írja szegedi orvos barátjának, dr. Kanyó Bélának március 6-án.⁸ Tehát még otthon – „1957 III. 5.” – készíti rohammunkában a *Régi és modern* című versét. Hagyatékából egyetlen lapon sűrítetten olvashatjuk le a vers keletkezéstörténetét.⁹

Szabó Lőrinc és Illyés Gyula egyaránt a poézisnak az emberi létezés eseményességét diadalmasan összekötő erejére hivatkozik: a teremtett világ rendjének és személyre leosztottságának összefogottságát felmutatva, a szabad akarat és az eleve elrendeltség viszonyának megérett szorítását átérezve. Amint az emberi élet véletlenként megjelenő alakulása – költők esetében – poézissé alakul. Jelen versekben a beteljesületlenség egyben a beteljesülés értelmezésének alkalmává lényegül: a versben éppen elmúló életképben megképződik a metafizika.

Vidéki állomáson

Egy kortynyi vigaszt, örömet
igértél, Uram. Mosolyogjak?
Előre megfizetteted.
Ízét veszed az italomnak.

...Jönnek, mennek a vonatok,
hozzák a jövőt, ahogy jönnek
s mind kedvesem nélkül robog
be és el. Szívem egyre könnyebb.

Testemben érzem, hogy vál multtá
a jövő, hogy csepeg belül
percenként, amit adni tudnál,
hogy nő múlással az úr,

hogy ürül velem is az élet –
Topogok fagyos síneken.
Ahogy lemondok, meg úgy értlek:
győztesen, ünnepélyesen
te érkezel a semmiben.

8 KANYÓ Béla, *Szabó Lőrinc Szegeden*, Délmagyarország, 1957. okt. 20., 6.

9 A *Régi és modern* fogalmazványa az MTA KIK Kézirattára Ms 2272/16. sz. füzetben.

Régi és modern

Örök helyzet... „Alámerült a Hold.
Utána a Fiastyúk. Áthajolt
delén az éj. Áltattál csak, öröm!
Elmúlt az óra. Magam feküszöm.”
Igy fáj Sapphó. Négy teljes héten át
ingó tutajon, ingó parti nád
között napra-nap leste: jön-e, kit
tiltott a törvény, de akart a szív.
Igy fáj. Kétezer éve! A kabint,
melybe húzódott, lám, én is megint
megépittem, mint már annyian:
ismétlődik minden minduntalan;
s mint alattam a csobogó vizek,
úgy dúdoló modern énekemet:
„Lemerült a Fiastyúk, le a Hold.
Az utolsó vonat elzakatolt.
Éjféli van. Ma is áltattál, öröm!
Múlik az élet. Magam feküszöm.”

Vajon szerzőik is összekapcsolták magukban a verseket? Naplójegyzetekből, levélbeli megjegyzésekből, életrajzi dokumentumokból kavarhatunk össze véleményt, személyes értelmezés használatára. Illyés versét valamikor biztosan olvasta Szabó Lőrinc. Mindennapos barátság kapcsolta össze őket, az Illyés halála után kiadott naplójegyzetek szerint e vers fogantatása idején költő barátjával olvastatja versei gyűjteményét: „Szabó Lőrincnek átadom verseim egy részét. Kötetkiadást tervezek.” (1935. március 19., kedd.) És barátja reagálását is kommentálja: „Lőrinc szemlélete – merőben más, mint az enyém, a legjobb köteted lesz.” (1935. március 24., vasárnap.) Majd ismét: „Verskötet” (1935. április 1.) „Versekről beszélünk.” (1935. április 21., vasárnap.)¹⁰ De 1952 táján biztosan el kellett ismét olvassa, hiszen az ötvenedik születésnapja alkalmából megjelentetett *Válogatott verseit* Szabó Lőrinc segített összeállítani barátjának.¹¹ Majd pedig 1956 őszén – miként Illyés őt Miskolcon – Szabó Lőrinc

10 ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1929–1945*, vál., szerk., s. a. r. ILLYÉS Gyuláné, felelős szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Szépirodalmi, 1986, 78–79, 94; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000000078&secId=0000008023> (2016. 11. 13).

11 ILLYÉS Gyula *válogatott versei*, Bp., Szépirodalmi, 1952. Dedikálása a címloldalon: „Szabó Lőrincnek szeretettel s köszönettel (segítségéért a válogatásban), Illyés Gyula 1952. nov.” Vö. Szabó Lőrinc *Könyvtára*, I, *Magyar szerzők művei*, FORGÁCS Anita adatbázisát kieg., jegyz., a katalógust szerk., bev. BUDA Attila, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2002 (Szabó Lőrinc Füzetek, 3), 88; <http://krk.szabolorinc.hu/pdf/szlf3.pdf> (2016. 11. 13). A könyvjegyzékben a könyv száma: 608, a Volkmann utcai lakás műemlékként őrzött könyvtárában a helyrajzi száma: 012030004. Akkor is számításba kellett venni a verset, ha az akkori válogatásba nem került bele.

Illyést kellett volna bemutatassa Budapesten, ahol meg is hirdették az estet, el is készült az est bevezetőjének fogalmazványa.¹²

De a véletlen is, ha kezébe ad egy Illyés-kötetet, olvasgatja. Erről számol be 1955. augusztus 6-án Igalról feleségének az ő napló értékű levelezésében:

Illyés verseit itt olvasva rátaláltam egy régi költeményére, mely a *Pesti Napló*-ban jelent meg más címmel és nekem dedikálva, a *Különbéke* megjelenése után rögtön. A verset később egy ködös-politikus utolsó strófával s tán egyébbel is elszemélytelenítette, most az ő első *Válogatott* kötetében (Nyugat, 1940) olvasható, a 325. oldalon, ottani címe: *Szál-lás a békének*. A kapcsolatot semmi sem mutatja most, de a dolog biztos. Mutassa meg Kisklárának is, és talán jegyezzék be az adatot a könyv megfelelő lapjára.¹³

Bár tévesen „válogatott”-at ír, valójában a *Vidéki állomást* is közlő, már idézett „össze-gyűjtött” kötet olvasásáról van szó! Pontosabban: olvasgatásról. A filológia ugyanis igazí-tani kénytelen ezt az olvasatot. A vers a *Pesti Napló* 1936. május 21-i számában jelent meg, majd jelentősen átdolgozva – nem megtoldva, hanem az eredeti záró versszakot metafizi-kai síkra transzponálva, de „Szabó Lőrincnek” dedikálva – publikálta könyvben először a *Rend a romokban* kötetben. Végül ezt a metafizikai változatot illesztette (már dedikáció nélkül) az 1940-es *Összegyűjtött verseibe*.¹⁴ Az olvasó Szabó Lőrinc ezt olvasva az átírás sti-láris változtatásait strukturális voltokban érzékelt, nem pedig átalakításának filológiai útját követi. Így éppen a *Rend a romokban* idején és után Illyés költészetében megjelenő átváltozást jelzi, ezúttal sértetten tudatosítva azt a költői hangnemváltást, amelyhez ha-sonló struktúrát teremt majd maga is a *Régi és modern* megírása idején.

Hogy Illyés olvasta-e elkészülte után Szabó Lőrinc versét? Nincs feljegyzés erről az eddig ismert dokumentumokban. 1957. augusztus 25-én, amikor jelzi feleségének, hogy elért hozzá Tihanyban az új kiadás, csak barátja általános jellegű dicséretét fűzi hozzá: „Roppantul megörültem neki. Folyton nézegettem, vittem ide-oda magammal. De még nem volt rá lelki erőm nyugodtan átolvasni. (Gyula nagyon dicsérte.)”¹⁵ 1957. október 3-án pedig már halott.

Egymás összecsengő verseinek a költők általi konkrét olvasottságáról mostanáig nem rendelkezünk információval. De ez nem teszi kizárttá hasonlóságuk tudatosítását, összevetését. A bennük megírt narráció hasonló motívumokból épül meg, úgyszintén a

12 A műsort az Irodalmi Újság okt. 20-ai száma közli: „Illyés Gyula szerzői estjét rendezi meg október 30-án a Vers és Dal Színháza. Bevezeti: Szabó Lőrinc, közreműködik Ascher Oszkár, Gáti József, Horváth Ferenc, Mészáros Ági, Simonffy Margó és Török Erzsi.” SZABÓ LŐRINC, *Bevezető Illyés Gyulához* = Sz. L., *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, szöveggond., jegyz., utószó KEMÉNY Aranka, Bp., Osiris, 2013 (Osiris Klasszikusok), 954–959.

13 *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1945–1957*, s. a. r., bev., jegyz. KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető, 1993, 465; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000000199&secId=0000018326> (javított, végleges verzió: 2010. 02. 01; letöltés: 2016. 11. 13).

14 SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság*, a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc kutatóhelyének és az MTA Könyv-tárának Szabó Lőrinc-honlapja, illusztráció és szöveg: Horányi Károly, <http://krk.szabolorinc.hu>, a Dokumentumok fülben a *Különbéke* kötetről szóló bevezetésében (2016. 11. 13).

15 *Harminchat év, i. m.*, 497.

narrációt felülíró, alkalommá degradáló metafizikai gondolkozásmód kiterjeszkedése a vers teljességére.

Kezdjük az egyszerű egyezésekkel, a hiábavaló várakozás valóság(hű?) megrajzolásával. A két vers helyszínrajzának legkonkrétabb jellemzője: a vasút – a narráció tengelye, amelyen a várt kedves mindkét versben nem érkezik meg. Illyés versében „vidéki állomáson” várják a kedvest, Szabó Lőrinc pedig a versébe idézett második, általánosított érvényű fordítás-variáció verset záró-összegező szövegét bontja meg, abba ékeli bele: „Az utolsó vonat elszakatolt”. Sőt a címhez is társítja utóbb a *Vers és valóság*-ban: „A modernség benne a naponta elszakatóló [...] vonat, amellyel akit vártam, nem jött meg soha...”,¹⁶ kifejezetten a *Vidéki állomáson* narratív helyzetét elismételve. Így figyelve a verseket, én nemcsak véletlen összecsengést hallok belőle, de mindenképp visszaszólásként fogadom, egyfajta versengést érzékelek általa.

Legkonkrétabb? Igen. És mégis legkevésbé konkrét. Mert szinte minden magyarországi vidéki helysége át vezet vasút, mindegyikben van állomás. Valójában a versek földrajzi meghatározottsága a biztosként kezelt konkrét helyszín valóságos bizonytalanságát is megéretteti. Mintha a szerzők biztos helyismeretével szemben éppen a poétikai elkendőzés is benne foglaltatna ebben a narrációban az esemény poétikai metamorfózisának előkészítése érdekében. Mindkét esetben az esemény jellege (a cserbenhagyás és magára maradás élethelyzete) kap hangsúlyt, nem pedig a megtörténés konkrét eseményessége (a szereplő személyek és a pontos helyszínek).

Talán majdan Illyés életrajzírója megtalálhatja az állomás valóságos helyszínét. Én nem élnék azzal a kemény tragikus értelmezési utalással, amelyre Tamás Attila is csak véletlen fogalmazással térhetett, a vers-címnek mint helyszín-megnevezésnek egy harmadik költő végzetes életrajzának egybeszővésével:

Dési Huber István ismert képén ott is vannak szorosan egymás oldalán, eltérő tartásban. Nemzedék- s egy ideig küzdőtársak is, sorsukban ugyanakkor már szembeszökő a különbözőség. Harminckét évet követő »zárás«, vidéki állomás sínein, másrészt nyolcvankét év utáni távozás, közmegebecsüléstől övezetten. [...] abszurd már ez a világ. [...] *Örök éjszakában* című versnek majd az egész csillagrendszere egy *örökké lett* ürességnek őrzi a sötétjét: „Csak rend, fegyelem van, sivárság, / mint a börtönben, mint / a rácsos cellában, hol az örült kering...”¹⁷

Bárha nem látszik kizárhatónak a harmadik variánsban megjelenő címváltozatnak az erre való rájátszatása sem.

16 SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, szöveggond. LENGYEL TÓTH KRISZTINA, jegyz. KISS KATALIN, Bp., Osiris, 2001 (Osiris Klasszikusok), 274; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000001020&secId=0000098390> (2016. 11. 13). A kihagyás az előkerült gépiratot követi.

17 TAMÁS ATTILA, *Illyés Gyula*, Bp., Akadémiai, 1989, 9, 102. Interneten: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=7&docId=8476&secId=855479&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Tam%C3%A1s+Attila&limit=10&pageSet=1&_ga=1.80381854.866975204.1339940691, Illyés Gyula címszó alatt (javított, végleges verzió: 2012. 05. 25, letöltés: 2016. 11. 13).

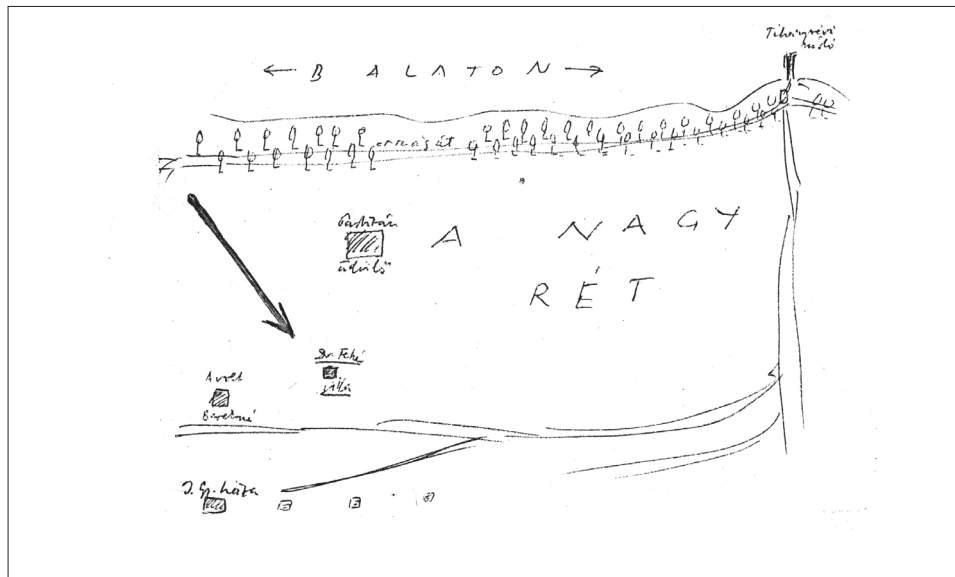
Szabó Lőrinc esetében a gépiraton kihagyott szövegrész a sérületlen szövegegész előkerülésével talán konkretizálhatóvá válhat? Én ahelyett, hogy erre várnék (megmaradva a költő eddig ismert helyzeteinél és pillanatainál), inkább a vers helyszíni szemléjének konkrétságát bizonytalanítom el – jóllehet egy ajánlattal is elő tudnék állani, amely ugyanakkor abszolút lehetetlen. Avagy valamilyen tényállás figyelembevételével mégis valóságosként fogadható? Egy helyszínnel, amelyet csak a vers keletkezése után ismert és lakott meg Szabó Lőrinc 1957 nyárközepén. A szétválásban megjelenő azonosság csak akkor életszerű, ha a nyárközépi balatonozós hetek idején diktálja a költő a *Vers és valóság*nak a *Tücsökzene* utolsó ciklusára utaló magyarázatait.

A *Vers és valóság*ban jelzett „kabin” időtartambeli és megjelenítettségében való konkretizálása ugyanis kizárja az 1956-os datálást: „1956 nyarán egy Balaton-parti kis fürdőhelyen voltam két-három hétig, egy faházban, amely olyan volt, mint egy nagy hajókabin. Virágos szép kis terasza is volt. Nagyobb és kisebb helyiségét reménykedve vettem ki.”¹⁸ Abban az évben viszonylag hosszabb ideig Ábrahámhegyen Bernáth Aurélék vendége, végül pedig Illyéséknél tartózkodnak feleségestül. Közben feleségének is, Bernáthéknak is bizonytalan egy-két napos szállásokat emleget, postacímeket sem ad meg. Napokra, de nem két-három hétre!¹⁹ Ugyanakkor ugyanez 1957-ben, a vers keletkezése után bekövetkezik, pontos leírással, a feleség jelenlétével is ellenőrzöttek: „Dr. Fehérék (felesége régi orosz nő) méregdrága üzletemberek; viszont tiszták és korrektek. Házuk mellett egy kis külön házban van egy kis tiszta szoba, ott lakom. Szerény, de több nem is kell tulajdonképpen. Csak az idő komisz. Kiszámíthatatlan az időjárás.” (Tihany, 1957. július 23.), „Az én szobám, a miénk, kicsike; s a másik ágy, a magáé, most bele van rejtve az elsőbe. De tiszta minden (és kint WC van).” (Tihany, Halásztelep, 1957. július 25.)²⁰

18 SZABÓ, *Vers és valóság*, i. m., 274.

19 Lásd KABDEBÓ Lóránt, *Az összegezés ideje*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 490–501. Interneten: <http://mek.oszk.hu/05500/05590>, a szerző által javított, bővített változat, utolsó módosítás: 2008. 01. 16; SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, vál., s. a. r., bev., jegyz. KABDEBÓ Lóránt, Bp., Szépirodalmi, 1974, 592–593; *Harminchat év*, i. m., 484–490; „A megélt költemény”: Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával 1933–1957, s. a. r., jegyz., előszó HORÁNYI Károly, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely Miskolc–MTA Könyvtára, 2003 (Szabó Lőrinc Füzetek, 4), 89–90.

20 *Harminchat év*, i. m., 492, 494. A 493. lapon csak jelölve: [Lerajzolja a villa helyét]. Az 1957-es leveleket nem találni a PIM hagyatéki letétjében. Az általam a monográfiáim készítése idején róluk készített fénymásolatokat a miskolci Lévy József Muzeális Könyvtárnak adtam, ott Szabó Lőrinc helyrajzi vázlata is megtalálható.

És hogy teljesebb legyen a *Vers és valóság* indulatának „materiális” ihletése: az 1957-es, utólagos „kabin” még családi használatra sem válik alkalmassá, mert felesége megbetegedvén, csak rövid időre használhatták együtt a drága, még a WC-jével is elkülönülő szállást. „Kedves Klára, megjött levele a rossz hírrel, hogy oda a péntek délutáni találkozás. Hát hogy tehetett ilyet?! Még hozzá láza is van? Vagy (remélem) csak volt? Hát csak írja meg mennél előbb, mikor jön! Legutóbb térképet mellékeltem a levelemhez, aszerint akár maga is eltalál ide a Révtől.” (Tihany, Halásztelep, 1957. július 25. estefelé.)²¹

Talán épp ezen a hétvégén diktálta a vers indulatát fokozva versmagyarázatát utó-történetként a rajz szerint is a közelben lakó Íródeákjának?²²

De nemcsak a vers keletkezését követően kerülhetett ilyen „kabinba” a költő. Megvan ennek a narrációs előtörténete is. Egy négyzethálós, pepita füzetbe gyorsírással lemásolva megőrizte egy szerelmes találkozás elmaradt, ütésszerűen fájdalmas levélváltásának dokumentumait, mellette pedig az 1953-as *Káprázat* ciklus fogalmazványai között ott találjuk a *Ma még* című szonettet, és ekkortól versekben is tovább követhető, az utolsó éveinek tematikájába beleszövődött, a *Régi és modern* című versében összegezett – feltehetően – ismétlődő csalódás-élménye elmaradt találkozások sorozatos megtörténte miatt.²³ A *Vers és valóság*ban pontosan le is írja:

²¹ *Uo.*, 493.

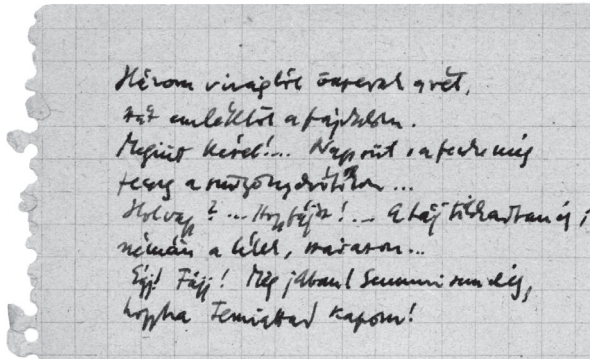
²² Illyés Gyula feleségének, Kozmutza Flórának, aki leánya emlékezése szerint férje sajnálkozását is kiváltotta a szövegek időigényes tisztázásának, véglegesítésének készítése miatt.

²³ Lásd az 1953-as történet leírását: KABDEBŐ Lóránt, *Titkok egy élet/műben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembesítése*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010 (Szabó Lőrinc Füzetek, 11), <http://krk.szabolorinc.hu/pdf/szlf11.pdf> (2016. 11. 13).

Azonban levél érkezett: elháríthatatlan akadályok támadtak... és a szép álmom napról napra szétfoszlott... Magányomban végül már csak a levelek ígérését vártam, de azt sem kaptam. – – Soha ilyen szomorú nem voltam. Az ottani holdas esték és éjszakák és nádasparti magányos séták emlékét rejtettem ebbe a Szaphhóra ráfogott helyzetbe.²⁴

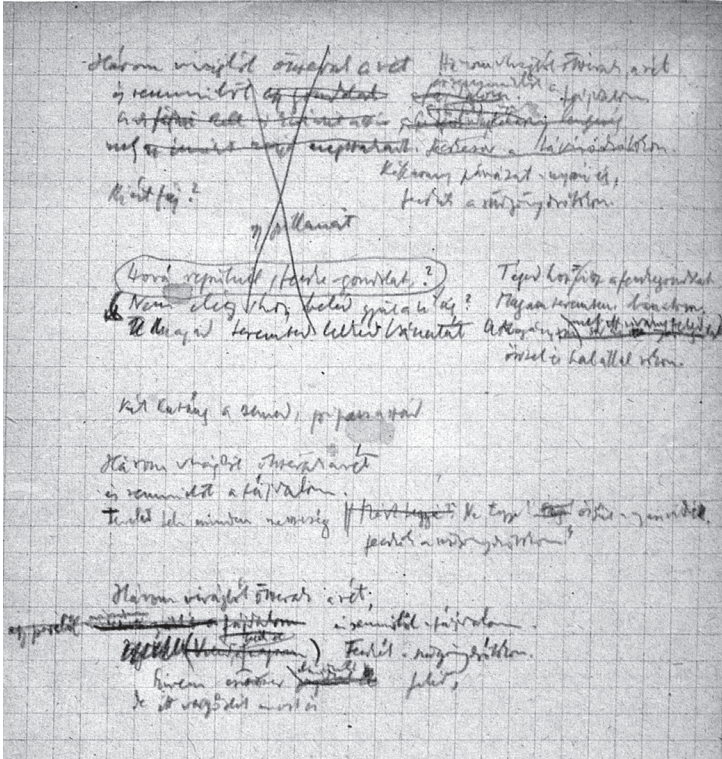
Az utóbb *Káprázat* címmel rögzült 1953-as szonettciklus *A huszonhatodik évet* követően az élet feltámadását jelzi, egy lehetséges újabb élménysorral való találkozás alkalmait gondolja végig. A felfutás, a kialakulás „káprázata” a beteljesülés verses megformálása mellett egy reménytelen szerelmet is növelt fel, amelyben „napra-nap leste: jön-e, kit / tiltott a törvény, de akart a szív”. Mindenesetre egy olyan szerelmet, melyből hiányzott az egyensúly, az eggyé válás izzása, melyben elolvadnak a morális konvenciók korlátai, vagyis a kölcsönös szenvedélynek az a foka, mely által kettejük történetének minden mozzanata önmagában, lényegében hordozza igazolását. Olyan szerelemre ébred a ciklus során, amelynek a tökéletlenségében nyilvánul meg a bűn. Az 1953-as *Ma még* című verssel csak egyetlen jelenetet örökít meg, amint egy lemondott szárszói találkozás ellenében az emlékezés marad a kapcsolattartás, a hűség megjelenési formája. De amint a ciklus túlhalad az 1953-as szonettekben, 1956 végére, 1957 tavaszára már az elmaradó találkozások fájaldalmának summázásához érkezik. Mint a ciklus másik utólagos záró darabjában, a *Még jobban!* című esetben. A távollétben a kapcsolat (valódi vagy vélt, „káprázatos”) emléke szövődik bele a természet, a világ rendjébe. De mielőtt a végleges vers létrejönne, ennek a záró dalnak is megtaláltuk a költő utolsó ruhája zsebében a talán első ötletét – a *Ma még* címűre emlékeztető, és a *Régi és modern* címűt előkészítő mérgelődést –, egy elmaradóban levő találkozás okozta bosszúság lejegyzését:²⁵

24 SZABÓ, *Vers és valóság*, i. m., 274.

25 MTA KIK Kézirattára, Ms 2271/100. A hagyaték feldolgozójának megjegyzése: „A kézirat SzL utolsó ruhájának zsebében volt.”

Nem gyorsírással fogalmazza, talán reménykedik egy elkésett találkozásban, amikor a kedves elé teheti várákozása „eredményét”. Aztán elkezd formázni a talált témát, vágósztalára teszi, poétikai és tematikai alkalomként értelmezve az egyik variánsban:²⁶

Az 1953 őszi szívenűtő csalódás helyszínéeként pedig megtalálhatjuk a „kabin” prototípusát, ha akarom égi mását is, a jelzett hosszabb tartózkodással Igalban: „én egy »kölugasban« vagy »görög templomban« csücsülök egész nap, ott írok s olvasok...” – írja Bernáthéknak.²⁷ Milyen „kabin” volt ez a „kölugas”?

Most is a kert végi „kölugasomban” ülök, ingujjban, és nem fázom, bár a nap lemenőben van már. Előttem a száz méter hosszú szőlő-folyosó, véges-végig két méter magasan tele gyönyörű fürtökkel, gypeszönyege is zöld, felfrissült, végén ott az ampelopszisos ház, egész picike már a távolságtól, a ház körül néhány gömbölyű taxus vagy buxus zöldell, meg az ezüstfenyők, s egészen messze, ennek a zöld folyosónak a meghosszabbításában,

26 A PIM letéti hagyatékában, a Horányi Károly készített DVD-n: 20.0122.

27 „A megélt költemény”, i. m., 73.

de már fent, az égben, a nagy kékségben, az igali templom ezüstözött kalapja ragyog ide. Ilyesmi a kilátás innen; legfeljebb azt tehetem még hozzá, hogy rögtön itt, a kezdetnél, a kör alakú kőlugas két oszlopa közt, vízszintes lécre függesztve és madzagra fűzve, száradó piros paprikák függőnye rácsozza az egész képet.²⁸

Mintha ez jelentkezne az egyik felvetett ötletében a kéziratnak: „nappal a virágos kabint lesve s éjjel az ég csillagait”.

Szövegei egyszerre jelentenek pontosan megformázott, materialisztikus leírást és ennek metafizikus időtlenbe távolítottságát. Avagy tudatos elmaszatolását? Ez esetben a gépiratból kihagyott szövegrész utólagos ismerete is legfeljebb egy konkrét vasútállomás nevét fedi fel, de az alkotásfolyamatba belejátszó események ismétlődő konkrétumát valójában nem írhatja felül. A *Vers és valóság* szövege ugyanis az elmaradás summázódását is megérezékíti: „nem jött meg soha”. Ezzel mindkét vers narrációja is összecsengővé válik: a szakítás mindkét vers szerkezetébe beleépül. Az Illyés-vers első változatának szavával: az „Űr” válik az elbeszélés ellentettjévé, ennek a metafizikai feldolgozása válik mindkét vers megalkotottságának a tétjévé.

Mi kapcsolhat össze két összecsengő narrációjú verset és három vele kapcsolatos szereplőt? A két költőt és azt, aki a költő versébe zárt indulat magyarázatát végighallgatta, a *Vers és valóság* Íródeákját? Teheti fel a kérdést az olvasói, sőt szövegfejtő szakmai kíváncsiság. De meddig fejthető vissza valamilyen összecsengése a művekben megjelenő narrációnak és poétikai kapcsolódásnak? Ami szövetszerűen megmarad: két, hasonló tematikájúként összecsengő vers. Versirodalmunk legjobbjai közül valók. És az utóbb keletkezett vers konkrétan látszó utalásai elbeszélve egy Íródeáknak. De éppen ez irányítja figyelmünket a konkrétból az általános érvényű felé. Ami sugárzik belőlük: a „semmi”-ben megjelenő „örök helyzet” „győztes” és „ünnepélyes” jelenléte. A narrációból való kilépést megtestesítő poétika által feltöltődő és érthető közelbe hozott metafizika. Legyen ez, ami ránk tartozik!

Miként ha az Illyés vers társdarabja, az *Éjjel után* ajánlkozását követné a későbbi számvetés, a költő-barát verse, a *Régi és modern*:

Sötét világ. A sírhoz szoktatom
– elszoktatva tőled – magam?
Már azt se szégyenlem, hogy sóhajom
hangosan száll, oly magasan
járok kapkodón,
zihálva nagyon,
mint vénen majd a rideg kaptatón.

Szabó Lőrinc kései szavával: „csak alkalom voltál”. Az első illyési variáns mintha az elmaradó kedvest szólítaná, pedig már a vers során elszólja magát: nem az elmaradt várakozást éli meg, hanem az elmaradásban már „A szívem egyre könnyebb”, és „Igy

28 *Harminchat év, i. m.*, 152–153.

gazdagszik velem az Ūr”. A harmadik versszakban mint a vers megszólítottja megjelenik az „Uram”, és amint a ceruzás alakításakor ezt kihúzza, a záró versszakba belekomponálná. Az elbeszélés ezzel alkalomként, kiváltóként vázolódik, míg a várakozás a többszörös változtatás után záró sorként mégis a tintaírású első lendületű fogalmazást fogalmazza: „Várok. Mert úgyis itt vagyok.” És ha az első variánsban „A jövőndő így válik múlttá” személytelen filozofálásként, a következő variánsban már a személyes létezés veszi magára ezt a folyamatot:

Testemben érzem, hogy vál múlttá
a jövő; hogy csepeg, ürül
percenként, amit adni tudtál,
hogyan nő múlásommal az Ūr

hogyan semmisül velem az élet –

Majd ez a személybe fogadott létezés a ceruzás átírásban magába szippantja magát az alkalmi eseményt is, a narráció egészét:

percenként, mit még adni tudtál;
hogyan nő múlásommal az Ūr.

Hogyan semmisülsz te is s velem az élet –

És a záró sor: „Várok, mert már semmire sem.” Az „Ūr” elveszti nagybetűs hangsúlyát, és megjelenik a „semmi”, a mulandóság egzisztenciális ténye.

De még várat magára a végső fogalmazás, az első versszakba emelt „Uram” a maga jóbi vitahelyzetével, mely az egész verset egy ceruzás kettőspont beiktatásával áttemeli a metafizikai szférába. Az „Uram” érkezését összekapcsolja a semmivel, de éppen ennek a semminek ad új, szinte barokk pompájú értelmezést, a „Topogok fagyos síneken” perc-eseményével szemben egy ceruzás sor beiktatásával:

Ahogy lemondok, meg úgy értelek:
győztesen, ünnepélyesen
te érkezel a semmiben.

Szabályt szegve, a négysoros versszakok után ötsoros zárással emelve létverssé, a percen túlemlkedő szemlélődésé a percnyi élet-eseményt. Ezzel mintegy felvezeti a későbbi Szabó Lőrinc-vers élet-létezés összefonódását: „Elmúlt az óra.” – „Múlik az élet.”

Mindkét vers, bár hangulatilag különböző hangnemben, lényegileg a materiális és a metafizikai létezés egymást az emberi életrajzban egyszerre szembesítő és összefonódó poétikai helyzetét ragadja meg témaként. Egy intenzíven átélt várakozás meghatározott és körülírt időszakasza váltja ki – bármely életkorra érvényesen – az élet múlásának tu-

domásulvétele az emberi életben. Heideggeri fogalommal élve: a most-pontokra-szakadó időbeli eseményesség szembeül az időn kívüli abszolút idő lényegével. Illyés esetében az *egzisztencializmus* halállal szemben mérlegelhető létezőmódját keresi a maga derűs számbavételével. Szabó Lőrinc az élet múlásának tudatosodását a keserű léttapasztalattal felülíró poétikai elgyönyörködés esélyével ellensúlyozza. Mindkettő a bizalom társas biztonságának veszélyeztetettségével méri a magányosság mulandóvá alakító, a személyiségképet megzavaró, mégis a metafizikai feloldást kereső-kilicítáló életrajzi hatását. Illyés esetében derűs ismerkedéssel a metafizikával, Szabó Lőrinc versében a poétikai gyönyörrel megvalósításának diadalmas létrehozásával. Egyikük az élet materialista folyamából hiáavalóan kiszakított, eseménytelenül váló eseményességével keresi az időn kívüli semmi feltöltődését, a hetyke alkuból kiemelkedő, racionálisan megindokolt, magasztossá oldódó találkozásig Istennel („Uram”). A másik viszont az elvesztegetett életidő ellenében a fordítás adta gyönyörérzettel a létezés metafizikájának megérintésévé alakított csodálkozás beteljesülhetéséig. A hiány mindkét versben képes kiváltani ellentétét, oximoronjaként a beteljesedő verssel a létezés értelmességének ünnepelését, megteremteni – Pilinszky későbbi metaforájával – a mélypont ünnepélyét.

Persze kétfelé figyelve lehet ezt értelmezni: az *Űr* és a *semmi* hideg leheletű fuvalmával fogadni, vagy „győztesen, ünnepélyesen” elfogadni. Illyés esetében mindkét értelmezésre találtam példát.

Monográfiájában Tamás Attila éppen ezt a verset emeli ki, és értelmezi majdnem ugyanebben a hangnemben, legfeljebb sarkosabban fogalmaz a *semmi* értelmezésekor:

Némely részletével ugyan szoborkeménységű, de abszurd már ez a világ. Már a *Hütlen jövő* című (1938-as) kötetben megjelenő, az Űr ígérését számon kérő *Vidéki állomáson* is az elhagyottság, az üresség, a *lét-megszűnés*: a kívül-belül fokonként kialakuló *semmi* érzetével szembeül, és a semmihez *annak ellentétéként hozzátartozó* abszolútumnak a titkával.

Testem érzem, hogy vál múlttá
a jövő, hogy csepeg belül
percenként, amit adni tudnál,
hogyan nő múlással az űr,

Hogy ürül velem is az élet –
Topogok fagyos síneken.
Ahogy lemondok, meg úgy értek:
győztesen, ünnepélyesen
te érkezel a semmiben.

Befelé forduló lírikus transzponálja itt is látomássá a szorongásait.²⁹

29 TAMÁS, *i. m.*, 101–102.

De még ennél is határozottabb véleményt váltott ki egy vitatkozó szakmai beszélgetésben kollégám. Amikor Szabó Lőrinc 1940-es rádióelőadását idéztem, melyben arról beszélt, hogy

Isten végtelen téma, minden út hozzá vezethet. Akiben van fantázia, az akkor sem tud hitetlen lenni, ha annak hiszi magát. Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzássá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egsyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai.³⁰

Kollégám ekkor éppen Illyés költészetét hozta példaként az ateista költészet megvalósítására.

Ugyanerre a versre Oldřich Knichal válogatása is felhívta a figyelmemet a 20. századi magyar költők istenes verseiből készített fordítás-válogatásában.³¹ A protestáns teológusi ismeretekkel rendelkező cseh és történelem szakos bölcsész éppen Illyésben találja meg a vívódó metafizikus költőt, versét külső nyelvre is érvelően megvalósuló vallomásnak felfogva fordítja. Egy református lelkész pedig ekként vélekedik: „I. Gy. alaposan megküzdött mind a konkrét eseménnyel (a kedves meg nem érkezése), mind annak utóhatásával, hogy végül az Úr, mint egy szemrehányó fohász egyetlen lehetséges megszólítottja bekerüljön a szövegbe.”³² De a vers megjelenése után éppen Szabó Lőrinc az, aki idézett szövegével mintha ennek az Illyés-versnek az egyértelmű értelmezését adná. Illyés örökös racionalizmusa, mely egyszerre jól hangolja össze a „mosolyogjak?” keserédes alkupozícióját az „ünnepélyes” áldomással. Nem poézisban, hanem filozófiában, amely a földi, „tüntetően materialista” versben prózai narratív önjellemzés és metafizikai filozófiai megemelkedés. Emberi nyelven, történelmi jelenetesséssel. Jóbi önmagába emelésével az őt is magában tartó Istenséggel. Ezt az Illyésre is jellemző élethelyzetben megszólamlást Szabó Lőrinc nemsokára ekként jellemzi: „Érdekes Kant megjegyzése a műről: Jób barátai mindig úgy beszélnek, mintha az isten titokban kihallgatná őket. Jób viszont, az »Istene belüli« lázadó, őszintén beszél.”³³

Szabó Lőrinc önmagára vonatkozólag ellenben éppen az 1928-as *Divatok az irodalom körül* című *esszépanorámájában* az azonosuláson túl a különbözőség megéreztetője is:

Vannak azonban az életben is, akik egyikben sem, vagy mindenek fölött álló közös istenben hisznek; ezek az egyházak szempontjából ateisták. Az esztétikában én ilyen ate-

30 SZABÓ LŐRINC, *Isten és a világ*, I. = Sz. L., *Irodalmi tanulmányok...*, i. m., 566.

31 *Az Isten harsonája: Válogatás 20. századi magyar költők istenes verseiből – Božia truba: Antológia mađarskeje sakralnej poezije 20. storocja*, összeáll., ford. Oldřich KNICHAL, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút, 2016, 166–167.

32 Tófalvy Éva, a Ráday Gyűjtemény volt munkatársa.

33 SZABÓ LŐRINC, *Isten és a világ*, I. = Sz. L., *Irodalmi tanulmányok...*, i. m., 567.

ista vagyok, s bizonyosra veszem, hogy minden irány legjobbjai, alkotók és kritikusok, valamennyien e felé az ateizmus felé érlelődnek, ami – a hitélet dolgaival ellentétben – az irodalomban konzervatívosodást, de nem öröklött konzervatívságot jelent.

Illyés a filozófiában oldja fel személyiségzavarát, a „te meg a világ” szembesítését, Szabó Lőrinc ugyanekkortól, az 1928-as *Falba léptem s ajtót nyitott a fal* című ódájától kezdődően bűvópatakként a poétikába rejti bele a zavart életrajzi pozíciót. Esszéiben szókimondóbb – ebben Illyéshez hasonlatos –, verseiben éppen ez a bűvópatak jellegű oldódás az, amit csak fokozatosan ért meg, aki értelmezni szándékozik a „tüntetően materialista” életrajziságot, melyet Somlyó György ekként jellemzett: „a tévedhetetlen hidegtű tiszta karca dolgozik itt”.³⁴ Akárha önmaga szókimondó létezésében is titkolná megérzéseit. Ahogy a *Semmiért Egészen* című versben – amelyet ő is az önzés apoteózisaként hirdetett – szintén csak külső szemlélőként fedezhettem fel utóbb a megalázottság és megszorítottság állapotának transzponálását feloldani akaró fájdalmas elégikusságot. A *Régi és modernben* ugyanígy éppen egy „tüntetően materialista” bosszankodást, keserű indulatot tud a poézis csodájának átélésével átforgatni, a hiány, a mulandóság és a modern női csalátás okozta fájdalmat a létezés általános érvényű megjelenési formájává átdolgozni.

Illyés verse mögött a francia líra Istennel beszélgető kocsmajelenetes-villonos-verlaine-es hangját és a szürrealizmus vad képeinek filozófiává alakulását érzem. Metafizikájában a nagy spanyol szürrealista festő, Salvador Dalí folyássá alakuló óráit találok a versben felújítva, mind az *Éjjél után* címűben („Az óra [...] lefoly egy vad hegy oldalán”), mind pedig ebben a versben: „hogy csepeg percenként”. Szabó Lőrinc versében pedig klasszikus műveltségét, benne ifjúsága mesterének, Babitsnak ihletését figyelem: „megépíttem, mint már annyian”. De egyik fogalmazvány variánsa mintha éppen az Illyés-vers Dalí-képéhez is kötné: „Folyik az óra.”

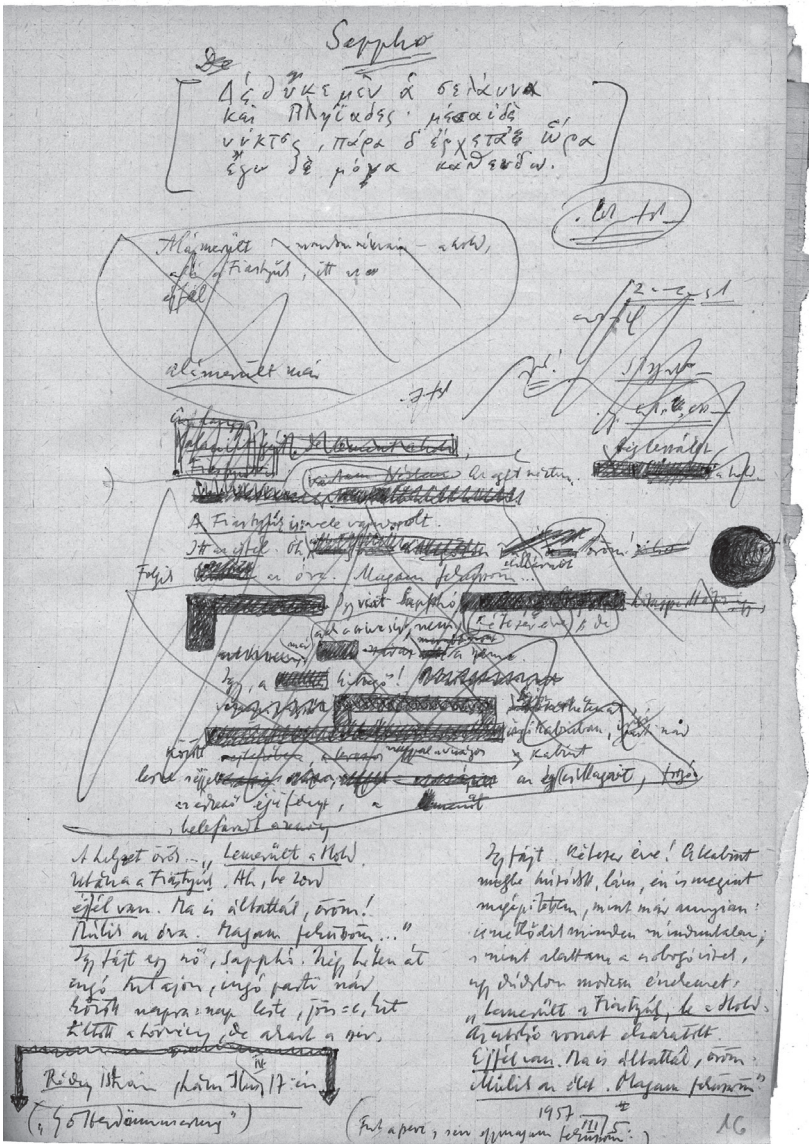
Szabó Lőrinc esetében a klasszicitáshoz való poétikai kapcsolata összegeződik ebben a versben éppannyira, mint a létezés értelmét vizslató elgondolkodásai. Miként *A huszonhatodik év* Horatius jegyében („aere perennius”) zárul, ekként a *Tücsökzene* összegezését még mélyebbre visszanyúlva, egy Szapphó-töredék köré fonja, abba szövi bele. Másfajta, megelőző golyóstollírással a lap fentjén, középen leírja az eredeti görög szöveget, amelynek már eddig is több variánsát készítette magyarul. A „mozdulatlan” eredeti és a „szétfutó” alkalommá váló magyarított szövegek szembesítésével érzékeli a létezés értelmezhetőségét. Utóbb ezt utolsó kész versében, a *Holdfogyatkozásban* összefoglalja, a kézirat geometriai fogalmazásától („Mozdulatlanul rohan minden út”) a poétikailag tökéletesített, a filozófiába belefutó összegezésig vezetve: „Bár meg se moccan, rohan minden út” – írja majd utóbb a lemerülő hold megdőbbentő látványáról:

Tihanyban írtam, egy ott átélt eseményről szól, egyik legszebb élményéről tihanyi tartózkodásaimnak. Egy feledhetetlen szép holdfogyatkozásról. Mint gyakran, évente többször is egyik ottani barátoméknál, Illyés Gyuláéknál voltam.”³⁵

34 SOMLYÓ György, *A költészet évadai*, Bp., Magvető, 1963, 327.

35 SZABÓ, *Vers és valóság*, i. m., 274.

De már a Régi és modern fogalmazványára – fantáziálva? – le is rajzolja, mint azt Kemény Aranka, rátekintve a kéziraatra, jó szöveginterpretátorként észre is vette. „[E]gy szívbehasító éjszaka emlékére, amelyben megbabonázott a lemenő hold.”³⁶

36 Uo.

A Szapphó-töredék végigkíséri egész életét. Debreceni diák korában már lefordítja, 1917. december 21-ei dátummal.³⁷

Immár lemerült a hold és
a Pléiadok, – éjjél van,
elmúlt a találka-óra
és én egyedül virasztok...

Legközelebb Babits famulusaként az *Erato* kötetbe – titkosan beledolgozva – újabb variánst teremt:³⁸

Dal az el nem jött leányról.
Sappho.

Letűnt a fiastyuk és a
hold is: tovaszállt az éjjél;
elmult a találka-óra
s én itt heverek – magamban!

Éppen ezért ezt a változatot egyikük sem vette be fordításgyűjteményébe, bárha az *Erato* révén Babits szerzőségéhez ragadt, ezért közli „Babits Mihály fordítása”-ként a Szapphó összes megmaradt szövegeinek bilingvis kiadásában Németh György.³⁹ De már a harmadik sor azonossága a diákkori változattal is bizonyíték lehetne, majd pedig amikor Babits beillesztette *Az európai irodalom olvasókönyve* idézetei közé, nem nevezte meg a fordítót, noha más esetben saját fordításait is névvel jelöli (lásd a tervezet Gál István gondozásában megjelent fogalmazványát 1978-ból). És a szerzősre vonatkozó érvelésemet Rába György, a Babits-szöveg univerzum legbiztosabb ismerője az *Érlelő diákévek* lektoraként is elfogadta.⁴⁰

Maga Babits pedig példát adhatott éppen a költőnek azzal, hogy egy másik fordított Szapphó-variánst maga is beleépített egyik legfontosabb művének, a *Laodameiának* a szövegébe. A babitsi felhatalmazás birtokában azután Szabó Lőrinc is a vers lényegévé avatta a Szapphó-szöveg szabadon kezelt kettős szövegének magyar változatait.

37 SZAPPHÓ töredékek (1917) MTA KIK Kézirattára Ms 4658/163. Publikálva: *Érlelő diákévek: Napló, levelek, dokumentumok, versek Szabó Lőrinc pályakezdsének éveiből, emlékezések az 1915–1920-as évekről*, összeáll., vál., s. a. r., bev., jegyz. KABDEBŐ Lóránt, Bp., Petöfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, 1979, 113.

38 „Mihállyal csináltunk egy szóbeli szerződést, hogy az *Erato* felét, vagy legalább nagy részét én csináljam meg, mert ő komolyabb dolgokkal foglalkozik. Nagyon jó! Csak titokban kell maradnia, legalább egyelőre. Az oldalaknak megfelelő arányban átadja a honorárium megfelelő részét” SZABÓ Lőrinc, *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, szöveggond., jegyz., életrajz, utószó HORÁNYI Károly, KABDEBŐ Lóránt, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Klasszikusok), 68.

39 *Szapphó fennmaradt versei és töredékei görögül és magyarul* kötetben 168 B töredéket jelző címmel a Helikon Kiadó 1990-es kötetében.

40 *Érlelő diákévek...*, i. m., 342.

„Fut a perc s én egymagam feküszöm” – jegyzi fel zárójelben, felajánlható variánsként a lap alján. Mégis jobbnak tartja a vágyott jelenetből való kilépettség állápotával nyitni: *Elmúlt az óra. Magam feküszöm.* „[E]gy szívbehasító éjszaka emlékére” ekként tud igazán emlékezni. Végül mint állandó tényrt rögzíti egy általánosított jelenben: „Múlik az élet. Magam feküszöm.” A feszítv az alkotásban: a perc, amely a mindenkori jelen cselekvés lezáratlansága, és vele szemben a már lezajlott cselekmény lezárt volta, és a vers egésze, mint egy folyamat és az abból a narrációval kiemelkedő jelen megváltoztathatatlan változata. „Alámerült” az elbeszélésben a Hold, míg az élet mozdulatlanságában a kétértelmű „Lemerült” váltja. A használhatatlanná váló elemre mondtuk, már akkoriban is: lemerült. „A helyzet örök...” – kezdené a verset a helyzet hangsúlyozásával, de a kikerekedett vers indítására a metafizikát inkább felvezethető „Örök helyzet...” rögzül, a mozdulatlanságban benne élő mozgás kinyilvánítása. A három pont pedig a vers teljes rejtvény voltát adja fel, benne Einstein és Heisenberg vitájával a létezés törvénybe foglalhatóságáról, a kereszténység Ágostonra visszamenő belső vitájáig az eleve elrendelés és a szabad akarat egymáshoz viszonyíthatóságáról.

Heisenberg figyelési pozícióját azonosítottam évtizedeken át Szabó Lőrinc személyiséglátomásával: „A kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”⁴¹ A vers teste ennek a tökéletes megformáltsága. Ekként tekint a záró fordítás-variáns a nyitó jelenetezésre. De a felütés, ami a három pont előtt van, mindezt egészében kérdésessé teszi. Az „Örök helyzet” ugyanis a maga már lezajlott eseményességével a múltó élet eleve meghatározottságára is utal. Hallom belőle Einstein szavát: „Az Isten nem kockajátékos”. Akkor tehát minden percesemény az előre megkomponált teremtesemény változtathatatlan részlete. Csak mi, emberek „rohanunk”, szeretnénk kilicítálni aktorként valamilyen személyes vágyat. És Illyés 1938-ban utánamondja a *Te meg a világ* fizikailag is hitelesíthető személyiséglátomását: *Szabadon: védtelen.* Vagy ahogy annak a versnek zárásában összegezi metaforikusan:

Ott kezdődött, hol két felem
elhull, a rab s a porkoláb.

Kérdés: lehet-e egy sokadik mutáció, ami felülírja az eredeti tervet, avagy ez az esetleges mutáció is részese magának a „Nagy Bumm”-nak, a Teremtés teljességének. Íme a logikus Szabó Lőrinc misztikus szenvedése és gyönyörködése a létezésről való elgondolkozás poétikai megformálásában. Miként a *Tücsökzene* első, 1947-es variációjában már kérdés formájában válasszá emelte: „De, hogy a / Mindenség is csak egy Költő Agya, / úgylátszik, igaz.”⁴²

41 Werner HEISENBERG, *Physik und Philosophie*, 1959, West-Berlin, Ullstein Buch NR. 249, 1961, 40. „In dieser Weise erinnert uns, wie Bohr es ausgedrückt hat, die Quantentheorie daran, dass man beim Suchen nach der Harmonie im Leben niemals vergessen darf, dass wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind.” Magyarul: Werner HEISENBERG, *Fizika és filozófia* = W. H., *Válogatott tanulmányok*, ford. MORLIN Zoltán, KIS István, GRAFF György, Bp., Gondolat, 1967, 102.

42 SZABÓ Lőrinc, *Búcsú* = Sz. L., *Tücsökzene*, i. m., 370.

Már a vers keletkezése idején megjelent kötetéről is azt írja Illyés, maga mentségként, vagy maga jellemzéseként, hogy: „A saját verseimről sem mondhatok mást, mint általában. Összegyűjtve néha megleptek. Amellett, amit én akartam kifejezni velük, gúnyt, alpári kötekedést, sőt miszticizmust találtam bennük, megannyi tulajdonságot, amelytől civilben a lehető legerősebben idegenkedtem.”⁴³ (*Rend a romokban: Egy verseskötet elé* – 1937. szeptember.) És egy korabeli politikussal beszélgetve eként határozza meg költő-pozícióját: „A politika egyeduralmát megszüntetni az emberek lelkében. Van más dolog is az életben: Szerelem, szellem, halál! De itt se értsen félre. A politikát nem antiparlamentáris alapon nézem le. Vad demokrata vagyok” (1938. január 19., csütörtök).⁴⁴

Miszticizmus, szerelem, szellem, halál? Íme a *Vidéki állomáson* tematikája a naplóíró válogatásában. És ugyanez megismétlődik majd a *Régi és modernben*.

De miként válik ez az alkotói hangsúlyeltolódás poétikai megoldássá mindkét vers esetében? Ezt mutatja fel mindkét esetben a súlyosan megjelenő felütés: a három pont. Az átváltozás poétikai megjelenítője.

Miként lép be az Illyés-versbe ez a három pont? Az első variánsban még nem szerepel. Ezért itt még a vers megszólítottja is bizonytalan. Lehet, hogy maga az állomáson hiába várt kedves? Egy visszarendeződés felvetése és egyben kételye?

Egy kortynyi vígaszt, örömet
ígértél. Tudom már, mi várhat.
Előre megfizettetted,
ízét veszed a boldogságnak

Írásjel nélkül fejezi be a versszakot (egy mellé zárójelbe írt, utóbb hangsúlyossá emelt variációs javaslat). De a ceruzás igazítással át is fogalmazza a negyedik sort: „a boldogságnak” helyére írva: „az italomnak”, és utána kiteszi a pontot. A második sor rövid mondatát is átírja: „Tudom, mire szoktat”, majd: „Ismerem szokásod” ötletet írja ceruzával. De egyiket sem tartja meg végül. És mivel a harmadik versszak harmadik sorából látszólag jellegtelen szóval kiiktatja az „Uram” megszólítást ceruzával, végül mintha az egész verset visszasüllyesztené a várt kedvessel való évődés szintjére: „a perc, amit még adni tudtál”. A ceruzával beírt „még” jellegtelen szó éppen a visszafordításban kapna hangsúlyt, a megélt, vagy a megéleendő múlt tartományába utalva az egész jelenetet.

Majd visszatér a második változat alakításakor az 1. versszakban megjelentethető párbeszéd metafizikai távlatosságához: a 2. versszak elejére kitéve a hármas pontot, a teljes 1. versszak az „Uram”-mal való perlés vidám metafizikájába emelkedik:

43 ILLYÉS Gyula, *Rend a romokban: Egy verseskötet elé* – 1937. szeptember = I. Gy., *Naplójegyzetek 1929–1945...*, i. m., 117.

44 *Uo.*, 127.

Egy kortynyi vigaszt, örömet
ígértél, Uram, – mosolyogjak?
Előre megfizetteted –
ízét veszed az italomnak.

Majd a harmadik variációban már egyértelműen az „Uram”-mal való beszélgetés távlatosságába siklatja a teljes vers beszédmódját, amelynek maga a versnarráció csak egy megbeszélni való eseményévé, „perc”-évé materializálódik. Így a vers témája már kezdetével sem a válás élménye, hanem a percnyi életeseményeknek a létezés egészében való távlatossága. A dolgoknak az „Uram”-mal való megvitatása a vers valódi eseményessége, de nem az „Úr” „semmi”-je sem, hanem az utolsó versszakban sortöbbletet okozó, „győztesen, ünnepélyesen” megérkező „te” jelenléte.

Egy kortynyi vigaszt, örömet
ígértél, Uram. Mosolyogjak?
Előre megfizetteted.
Ízét veszed az italomnak.

Itt kap értelmet az első variáns zárójeles emlékeztetője „(italomnak)”, melyet tintás-zárójeles variáció voltát ceruzával kihúзва, ugyanezzel a ceruzával beemeli a „boldogságnak” közhelyszerűbb szerepeltetése helyett. Domokos Mátyás, Illyés monográfiájára készülve, a költővel beszélgetve vált képessé, hogy Szondi Lipót sorsanalízisét a Illyés-életrajzból kiemelkedő ars poetica nyelvére lefordítsa:

Illyést azonban nemcsak Szondi – akkoriban már formálódó – elmélete nyugozta le; az a minden költői képzeletet megigéző gondolat, hogy az ember sorsát egy rejtett terv formálja, amelynek génjeibe írt sugallatát követve éli le – születésétől haláláig – az életét, s nemcsak annak az embernek természetes módon feltámadó intellektuális kíváncsiságával fordult az individuális tudattalant és a kollektív tudattalant – Freudot és Jungot – áthidaló és összegező genotropizmus felismerései felé, aki hajdanában maga is pszichológiát hallgatott a Sorbonne-on, és Pierre Janet tanítványának és munkatársának, Georges Dumas-nak a szemináriumát is szorgalmasan látogatta. A költőt éppen megismerkedésük idején feszítette – első ízben – a depresszió „magán-Golgotájára” házasságának a válsága. Orvosi segítséget ugyan nem kért, de családfafelvételt készített vele Szondi. [Ekkor is, miként majd 1956 után – K. L.] Ennek a végzetes összeütközésnek az elkerülésében is segítségére lehetett Illyésnek Szondi, amiről egyébként e jegyzet írója is őriz egy közvetett és mégis személyes emléket. A költőnél járva, a hetvenes évek vége felé, beszélgetés közben Illyés – visszaemlékezve hónapokig tartó depressziójára, amelyről egyébként szinte a nouveau roman módszerével készített a maga számára leírást – azt kezdte fejtegetni, hogy a depresszió milyen váratlanul, látszólag mennyire ok és előzmény nélkül ragadja nyakon az embert, aztán később, ugyanilyen rejtelmes módon el is engedi szorításából. – Mégis mi kell ahhoz, hogy csakugyan elengedje? – kérdeztem Illyést. – Ezt kérdeztem én is! – vágta rá a költő –, magától Szonditól. S tudod, mit vála-

szolt? – tette hozzá egy kis tűnődés után, lehalkítva a hangját, mint aki egy fontos titkot bír a másik emberre: – Egy pohárka konyak és Isten kegyelme.

Amikor a „boldogságnak” fölé ceruzával beírja: „italomnak”, igaz kihúzza az „Uram” megszólítást is, de csak azért, hogy majd hangsúlyosabb helyre emelje vissza a vers kezdetében. Szondi ujjmutatását követve? Mindenképp a magyar líra egyik legnagyobb szerűbb versét megalkotva a *Vidéki állomáson* depressziójából kiemelve.⁴⁵ „Mosolyog-jak?”

Ez lesz az a hangnembeli ív, amelyet kifeszít Szabó Lőrinc is a három pont előtt: „Örök helyzet...” Az ő versében is éppen ez a metafizikus „örök helyzet”, sorsanalízis-ként abszolválódik a leosztódó „perc” és az „élet” elmúltságának, illetve múlásának szembeállításával.

A poétikai felütésért és a narrációs betétért mindenképp a *Vidéki állomáson* való meditációra adott válaszoló visszautalásként fogadhatom a később keletkezett vers teljességét.

És ami a három pont előtt van. A Jób könyvére emlékeztető vitahelyzet Illyésnél, és a Jób könyvének fausti tovább sugárzása, a létezés ismétlődését rögzítő poétikai tapasztalat az európai irodalom történetében. Illyésnél két narráció szakad, majd egyezkedik, hogy végül egyesüljön. Szabó Lőrincnél eleve lemondó hangulatúan, a létezés eseményeit összekötő ismétlődések fájdalmas tudomásulvételét jelzi előre. A szerelmi csalódás pillanata mindkét esetben betét, amely az evilági élet, az aktor- vagy rab-lét változtathatatlan, mégis állandóan opponált ismétlődő küzdelmének reménytelenségét felülíró reménytelenségét fogalmazza. Az „élmény” emblematikus történeté rajzolódik, egymás ismétlődésének tudatosodását szolgálja. Illyés esetében a fausti lét hetyke adom-veszem tudomásulvételével, Szabó Lőrincnél poétikai feldolgozottsága tudatosításával. Az emblematikus szerelmi csalódottság mindkét esetben múlt idejű. Személyes múlt, de egyben a léttörvényt felismertető példázat. A „perc” (Szabó Lőrinc fel is ajánlja ezt a fogalmat egyik zárójeles variánsában!) és a létezés egészének szembesítése. Az idő mérlegelésének alkalma. És mivel a perc kettős lehetőségét értékeli mindkét embléma, és abból is a kihasználatlanságot írja meg, ezáltal a „semmi” esélyét gondolatja el. Önmagával, és az emblémába vele összezárt társával. Illyés kimondja: „győztesen, ünnepelesen / te érkezel a semmiben”. Szabó Lőrinc poétikába (fordításvariánsok játéka) zárva mondja ki az így rendeltetett törvényét.

A létezés legdrámaibb kérdését gondolja át mindkét vers. A „perc” elmulasztását, a most-pontokra szakadt történelmi idő *semmijének* értelmére kérdez rá. Hiszen az embléma a történelem példázata a két versben, ahogy a be nem teljesültség a lezárt múlt megjelenítése. Egy sikeres találkozás éppúgy a múlt időben lezajlott eseményt helyettesíthette volna. Mindkét esély már múlt idejű. És a fiatal férfi latolgatása éppúgy az élet mulandóságával szembesít, mint a veszteségekkel teljes öregkor. Megnyerhető-e

45 DOMOKOS Mátyás, *Viszontlátás – Zürichben: Háttérjegyzetek Illyés Gyula és Szondi Lipót svájci találkozásához* = D. M., „A legnagyobb bátorság a remény”: Írások Illyés Gyuláról, Bp., Nap Kiadó, 2016, 29, 31–32.

a percnyi létezésből összeálló eseményes evilági életünk értelmes egészzé önmaga és történelmi egésze semmivé válása esetén? Az „örök helyzet” mennyiben lehet *örök*? „Ahogy lemondok, meg úgy értlek”, bárha „ízét veszed italomnak”. Az „értlek”-re megfelel az „örök”. Egy másik Szabó Lőrinc-kijelentéssel szólva:⁴⁶

másképp csinálnám, hogyha tudnám,
de ez már így rendeltetett.

Minden vers egy-egy emblemikus emberi „perc”. „Kétezer év”⁴⁷ ebből már „aere perennius” halhatatlanság.⁴⁸ De túl ezen, a „mozdulatlan” létezésben, az érthető mozgás miként helyezhető el? A megélt múltat az „örök helyzet”-ben miként tudja elhelyezni az ember? A poézis misztikája ott jelent meg, ahol a legkevésbé várná az irodalomra figyelő olvasó. De várja a költészet szerepének a létezéssel összehangoló megoldásait, a „semmi” ellenében a megérthető győztes és ünnepélyes érkezést, az „örök helyzet”-ben való helytalálást.

Küzdelem? Megoldáskeresés a létezés értelméről. A „perc”, amelyben a „múlás” és a gyönyör az Illyés-i „mosollyal” találkozhatott. A tragic joy, a 20. századi költészet legfontosabb üzenetével. Az 1938-as „semmi” és az 1956-os „meglepetések”⁴⁹ egymásnak felelésével. A „tipró tanköteg”⁵⁰ és a „jaj nincs föltámadás”-sal⁵¹ szemben az utolsó szó jogán kimondott elégia. A tudatnak a létben való elrendezettsége:

Ünnepély ma a megbüvölt világ
s nagy némajáték: éjfél s egy között
Árnykúpunk hegye lassan átsöpört
az égi Gömbön s úgy üzent felém,
hogy van a Földön túl is esemény.⁵²

46 SZABÓ Lőrinc, *Prológus szerelmi versekhez* = Sz. L. *Összes versei*, szövegmond. KABDEBŐ Lóránt, LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., Osiris, 2003² (Osiris Klasszikusok), 573–574; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000001053&secId=0000102628> (2016. 11. 13).

47 SZABÓ Lőrinc, *Úgy legyen!* = Sz. L., *A huszonhatodik év: Lírai rekviem százhusz szonettben*, Bp., Magvető, 1957, 119.

48 SZABÓ Lőrinc, „Ércnél maradandóbb” = *Uo.*, 120.

49 SZABÓ Lőrinc, *Meglepetések* [1956-os kiadatlan – rejtegetett – versciklusa] = Sz. L., *Összes versei, i. m.*, 721–723; (2016. 11. 13).

50 SZABÓ Lőrinc, *Úgy legyen!* = *Uő, A huszonhatodik év, i. m.*, 119. Eredeti gépiratos változata, a publikációban ezt javította át a költő: „Omlás, rémület.”-re. *A huszonhatodik év gépiratos példánya* Szabó Lőrinc autográf javításaival, bejegyzéseivel (Szabó Lőrinc műemlék könyvtárban, az örökösök tulajdona), <http://krk.szabolorinc.hu/k/26/00.htm> (2016. 11. 13).

51 SZABÓ Lőrinc, *A miskolci „deszkatemplom”-ban* = Sz. L., *Tücsökzene, i. m.*, 391. Ez lett volna az 1957-es kiadás záró verse, ha nem készült volna el a *Holdfogyatkozás* c. záró vers.

52 SZABÓ Lőrinc, *Holdfogyatkozás* = Sz. L., *Tücsökzene, i. m.*, 392. A vers keletkezési dátumát koronatanú, a kötet szerkesztője közli, ő csatolta az imprimatúrához az 1957. május 16-án keletkezett verset. VÖ. DOMOKOS, *Lírai életregény... i. m.*, 18.

Mindkét vers alakulásának lényege: egy verstémává hangsúlyosodó emlék alkalmából a létezés metafizikai értelmezhetősége. Az életnek mint az emlékekből alakuló semminek az „Űr”-ből való kibontakozása, „győztesen, pompásan” való megjelenése. Miként azt Illyés Gyula egy kései emlékeztőredékben mint alkotásbeli szemléletmódot átgondolta: „Lélektani alaptétel: az emlékezet föltétele a feledés; hogy valami fontos megmaradjon bennünk – hogy egyáltalán fontossá legyen –, rengeteg dolognak hátterbe kell szorulnia, sőt teljességgel el kell tűnnie.”⁵³ És folytathatom a költővel közeli kapcsolatot tartó Fülep Lajosnak *Az emlékezés a művészi alkotásban* leírt mondatával, mely mindkét vers alkotói struktúráját jellemezheti: „egy-egy emlékeknek végleges formává kialakulása a szabadságnak olyan pillanata, amelyet a misztikus él meg az extázisban, amikor fölszabadulván a levés alól a léthez tér meg”. Illyés 1930-as évekbeli versformálásáról írva idézi fel ezt Domokos Mátyás.⁵⁴ És ez egybecseng az alkotónak személyiségétől függetlenedő, verseiben megjelenő misztikáról idézett megjegyzésével. A szabadság „olyan pillanata” érzékelődik ezáltal, amikor az élet narratív percéből az alkotó „fölszabadul” az „emlékeknek végleges formává kialakulásában”. A „kialakítás” szó használata emeli ars poetica jellegűvé az alkotásfolyamatnak ezt a meghatározását. A két összecsengő versnek ez lehet a poétikai hozzájárulása a 20. századi líra maradóan továbbsugárzó tanulságaként.

A mindkét versben magát megfészkelő három pont, amely a mérleg nyelveként kiegyensúlyozza (avagy kérdőjelként hangsúlyozza?) a mulandóan megélt élet alkalmi jeleneteit és az ezeket összefogó teljesség metafizikai távlatosságát. Valójában az emberélet értelmét. Kétségbe ejt, avagy segít túlélni? A poétika alkalmazásával, egy-egy vers megalkotásával, a materiális eseményességek belehangolásával a metafizikai távlatosságba.

53 *Illyés Gyula József Attiláról*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Nap Kiadó, 2006, 28.

54 DOMOKOS, „A legnagyobb bátorság a remény”, i. m., 19.